

2. Ерофеев Н.А. Туманный Альбион: Англия и англичане глазами русских 1825–1853 гг. – М.: Наука, 1982. – 320 с.
3. Євтух М.Б., Тадаєва М.І. Етнопедагогічні традиції виховання у Великій Британії. – Рівне: Державне редакційно-видавниче підприємство, 1996. – 181 с.
4. Хрестоматія з історії педагогіки / За ред. Мозгового І.П. – Ч. II: Зарубіжна школа і педагогіка. – Суми, 2006. – 198 с.
5. Fergusson R. Dictionary of Proveros. – L: Penguin Books, 1983. – 331 с.

УДК 37.033

І.В. Удовиченко

Сумський обласний інститут

післядипломної педагогічної освіти

НАСТУПНІСТЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ

У статті розглядається проблема реалізації принципу наступності екологічної освіти і виховання учнів початкової й середньої ланки основної школи у процесі вивчення природничих дисциплін в Україні та за кордоном в історико-генетичному контексті.

The problem of realization of the principle of succession of ecological education and upbringing in elementary and secondary schools in the process of studying sciences in Ukraine and abroad in the context of history and genetics is considered in this article.

Сучасний етап розвитку цивілізації характеризується швидкими темпами зростання низки негативних факторів деградації природи та людської моралі, конфліктом між техносферою і біосферою, ноосферою й природним середовищем. З огляду на це необхідним є детальне дослідження особливостей функціонування екосистем усіх рівнів, виявлення нових закономірностей у взаємовідносинах людини й природного середовища, затвердженні нових міжнародних угод екологічного спрямування та здійснення заходів щодо охорони природи.

Отже, людству необхідна нова філософія життя, висока екологічна вихованість і свідомість. Вирішальну роль у здійсненні переорієнтації напрямів і характеру майбутнього розвитку суспільства та гармонізації відносин між людиною й природою через декілька років відіграватиме сучасна молодь. Тому необхідним є підвищення рівня екологічної вихованості та загальної культури особистості, оволодіння нею знаннями про напрями розвитку суспільства й природи у ХХІ столітті, складними екологічними законами та принципами функціонування екосистем і біосфери, про життєдайні зв'язки між людством і

природним середовищем, а також правилами поведінки в природі.

Важливим завданням сучасності, у зв'язку з кризовою екологічною ситуацією, яка склалась сьогодні, є формування вихованості й загальної культури особистості на принципах природо- і культуровідповідності, формування нової (екологічно відповідної) філософії життя з молодшого віку та розширення, вдосконалення процесу світосприйняття протягом усього життя за дотриманням принципу наступності й екологічно доцільної діяльності.

Проблема екології нині є предметом особливої уваги фахівців різних галузей науки. Екологічні проблеми за своєю сутністю та внутрішньою логікою тісно пов'язані з демографічними, енергетичними, сировинними, військовими, продовольчими, космічними та іншими проблемами. Екологічні проблеми торкаються кожного: політика, науковця, педагога і, звісно, того, хто навчається. Привчити учнів мислити екологічними категоріями з дитинства, будуючи навчальні програми з використанням принципу наступності, – необхідна передумова особистісно зорієнтованого навчання, спрямованого на формування екологічно вихованої особистості.

Метою ж цієї статті є висвітлення особливостей реалізації принципу наступності екологічної освіти і виховання учнів початкової та основної школи під час вивчення природничо-географічних дисциплін як в Україні, так і за кордоном.

Нечіткість та необґрунтованість основних напрямів реалізації принципу наступності в екологічному вихованні учнів початкової та основної школи пояснюється довготривалою невизначеністю сутності й місця екології в системі інших наук.

Останнім часом термін "екологія" став "всепроникаючим" і "всеохоплюючим". Будь-яка наука сьогодні встановлює свою предметну галузь екологічних досліджень. Термін "екологія" (від грец. "еко (с) ойкос" – дім, житло, місце перебування та "логос" – слово, вчення) – наука про відносини рослинних, тваринних організмів та утворюваних ними угруповань; взаємозв'язки між ними та з оточуючим середовищем [7, 1543]. Уперше був уведений в обіг німецьким дослідником Е. Геккелем наприкінці ХХ століття (1866 р.) у монографії "Загальна морфологія організмів" [1, 8].

Родоначальниками екологічної освіти та виховання є: В. Вернадський, Е. Геккель, А. Дістервег, Р. Карсон, Я. Коменський, Д. Марш, І. Песталоцці, Е. Реклю, К. Рульє, Ж.-Ж. Русо та ін.

На сучасному етапі в загальноосвітніх навчальних закладах України освіта з проблем навколишнього середовища розглядається не лише як

викладання екологічних знань у рамках окремого предмету (наприклад, "Основи екологічних знань" або "Екологія"), що введений далеко не у всіх школах, а йдеться про "пронизування" кожної дисципліни (наприклад, географії, біології, хімії та ін.) екологічними ідеями, тобто екологізацію кожного навчального предмету.

Як показує проведений нами історико-генетичний аналіз досліджень цієї проблеми, здійснених І. Костицькою, В. Червонецьким, Д. Кваснічковою, Я. Гомала та багатьма іншими, проблема наступності екологічного виховання є досить актуальною для освітнього середовища більшості країн світу. Так, у напрямі екологізації навчально-виховного процесу загальноосвітніх навчальних закладів світу в XX – XXI століттях спостерігаються певні позитивні зрушення. Наприклад, окремий предмет "Екологія" в початковій школі Швеції введено ще з 1919 року, а сьогодні він розглядається як важлива складова соціальної освіти і є сполучною ланкою між різними шкільними предметами [6, 31].

У навчальні плани початкових шкіл Бірми з 1967 року включена програма "Вивчення навколишнього середовища", яка охоплює теми, що знайомлять дітей з їх оселею, школою, найближчим оточенням і культурою [2].

Як окремий предмет проблеми навколишнього середовища викладаються у початкових школах Бангладешу, Індії, Пакистану (але його продовження у старшій школі не здійснюється) [2].

В Україні ж "Основи екологічних знань", "Геоєкологія" як самостійні предмети викладаються у вигляді спецкурсів або факультативних занять у профільних класах старшої школи. Як окремий предмет охорону навколишнього середовища в практику роботи початкової школи ще не введено. Сучасна екологізація курсів природничого спрямування початкової ланки досить незначна. Це дає змогу стверджувати, що для формування в учнів молодших і середніх класів розуміння екологічно відповідального ставлення до природи, глибокого засвоєння екологічних знань поряд із уведенням предметів екологічного циклу, необхідним є включення елементарних природоохоронних понять і питань до всіх навчальних програм.

Позитивний досвід стосовно цієї проблеми є у Великобританії, де початковою шкільною освітою охоплено дітей віком від 5 до 13 років, які, окрім основних предметів, значну частину часу приділяють вивченню проблем навколишнього середовища. Історія, географія, природознавство стоять у розкладі занять як окремі предмети, але все частіше вони є складовими елементами уроків навколишнього середовища. У школах Великобританії значна

увага надається набуттю безпосереднього практичного досвіду протягом усього періоду навчання, тому (особливо в початкових класах) проводиться посадка дерев, створюються живі куточки, облаштовуються шкільні метеорологічні станції, організовується відвідування ферм, заповідників, музеїв тощо [2].

Отже, у зарубіжній педагогіці широко впроваджується ідея безперервності та наступності екологічної освіти й виховання громадянина. Тому проблеми охорони природи та екології включено до програм навчальних предметів усіх рівнів, зокрема дитячих садків [3, 31].

З метою забезпечення наступності екологічної освіти та виховання чеські педагоги (Д. Кваснічкова, Я. Гомала) пропонують здійснювати екологічну освіту, починаючи з дошкільного виховання, навчання й розвитку молодшого покоління, продовжуючи її далі на всіх рівнях базової школи. Тим самим забезпечується наступність та "спадкоємність" навчально-виховного процесу з вивчення екологічних проблем у школі. Така побудова навчально-виховного процесу в школах Чехії сприяє розвитку в молодших (1 – 2-і класи) школярів емоційного ставлення до навколишнього середовища, набуттю вмінь і навичок художньо-естетичного сприйняття. На цьому етапі навчання основним джерелом екологічних знань є предмет "Правознавство", який ознайомлює дітей з правилами поведінки в природі, взаємостосунками між людиною і природою. У 3 – 4-х класах провідна роль в екологічній освіті учнів чеських шкіл належить таким предметам, як "Основи громадянського права" та "Природознавство". Перший з них ознайомлює учнів із локальними і регіональними проблемами навколишнього середовища, правилами поведінки в ньому; за цих умов екологічні знання подаються з краєзнавчих позицій. "Природознавство" ж ставить за мету формування в учнів початкових уявлень про комплексність сучасних екологічних проблем, життєву важливість їх термінового розв'язання. Екологічні знання, які учні здобувають з курсу природознавства, розглядаються як пропедевтичні, тобто такі, що мають слугувати для подальшого розв'язання більш складних завдань екологічної освіти та виховання на наступних етапах навчання, що є позитивним прикладом реалізації принципу наступності в навчально-виховному процесі, спрямованому на формування екологічно вихованої особистості. Поряд з природознавством екологічні знання є основою інших предметів, передбачених навчальними планами для 4-го класу [8].

На другому (старшому) рівні основної школи чеські педагоги надають перевагу ментальному розвитку учнів, на якому значно розширюються можливості застосування міжпредметного підходу до екологічної освіти та

виховання, тобто реалізується зміст екологічної освіти в колі предметів гуманітарного, природознавчого (зокрема, географія, біологія), художньо-естетичного циклів [9].

Стійкі традиції в екологічній освіті та вихованні склалися у США. Так, перший досвід викладання основ охорони навколишнього середовища в цій країні (штат Каліфорнія) характерний для 1956 – 1957 навчального року. На сучасному етапі в більшості середніх навчальних закладів США охорона природи є складовою частиною викладання природничих дисципліна, також й економіки, сільського господарства й управління. Починаючи з дошкільних закладів, вихователі й учителі намагаються поетапно формувати у дітей високу культуру поведінки в навколишньому середовищі. Проблеми навколишнього середовища висвітлюються в змісті навчання шкіл США послідовно, починаючи з доступних для розуміння учнів молодших класів явищ дійсності, до абстрагованих і абстрактних на наступних ступенях шкільної освіти (програма "Охорона людини та її середовища"), що успішно реалізує наступність [8, 130].

Постійний пошук оптимальних форм екологічного виховання та змісту екологічної освіти проводиться у Франції, де надають перевагу системному підходу до формування екологічного світогляду дитини. Система навчання ґрунтується на принципах міждисциплінарності та наступності [5, 127].

На відміну від Франції, значно поступається у цьому плані досвід роботи загальноосвітніх навчальних закладів Канади, де на сучасному етапі проводиться значна робота з удосконалення екологічної освіти та виховання, що пов'язано зі специфікою екологічної ситуації. Ще донедавна (50-і роки ХХ століття) у Канаді не було системної екологічної освіти та єдиної обов'язкової освітньої програми з проблем охорони навколишнього середовища, а курси з охорони природи були необов'язковими для відвідування і викладалися, як правило, на початкових етапах навчання. Останнім часом у країні підкреслюється необхідність запровадження обов'язкових дисциплін із охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування у масових школах. Система екологічної освіти та виховання Канади методологічно пов'язана з аналогічними системами США і, особливо, Великобританії, де, починаючи з 60-х років ХХ століття, активна соціальна позиція формувалася, головним чином, за рахунок екологічної освіти всіх вікових категорій [5].

Усі Скандинавські країни (Норвегія, Швеція, Фінляндія) з 1974 року співпрацюють з Данією у галузі освіти з проблем навколишнього середовища.

Однак, у кожній країні екологічна освіта та виховання школярів мають свої особливості. Так, у початкових школах Швеції спеціальний предмет із охорони природи запроваджено в 1919 році, а в середніх школах – ще раніше. На сучасному етапі цей курс розглядається як важлива складова освіти й виховання дітей. У Данії поки що не введено спеціального предмета з охорони природи, а питання екології розглядаються під час викладання основних навчальних дисциплін. У Фінляндії екологічне виховання здійснюється на всіх рівнях, починаючи з дитячого садка. В основній та старшій школах екологічне виховання включено до складу всіх предметів, відповідно до так званого наскрізного принципу. За такого підходу основними предметами є біологія та географія. З 1975 року в Фінляндії розроблено навчальну програму з екологічного виховання, яка пронизує різні предмети, оскільки "Екологію" в окремий предмет не виділено. Це сприяє реалізації наступності в процесі вивчення природничих дисциплін [5].

Давні традиції екологічної освіти та виховання склалися і в Нідерландах, де з 1919 року діє спеціальна служба дитячих та шкільних садових ділянок, що є своєрідним проявом наступності процесу навчання та виховання [9].

До змісту окремих навчальних дисциплін ("Батьківщинознавство", "Біологія", "Природознавство", "Географія", "Хімія", "Фізика") включено проблеми охорони навколишнього середовища у школах Болгарії. Аналогічна практика роботи спостерігається у школах Польщі [8].

Необхідність підвищення ефективності екологічної освіти та виховання наприкінці ХХ століття вийшла за національні рамки і набула міжнародного характеру. Так, один із найдавніших досвідів екологічної освіти та виховання є в Японії, де, починаючи з 1910 року, екологічна освіта й виховання здійснювалися спочатку в приватних школах, а з часом набули поширення у державних закладах. Основними напрямками екологічної освіти і виховання в Японії є вивчення проблем забруднення біосфери та охорони природи. З 1970 року Асоціація шкільних учителів Японії та Департамент освіти запровадили нову програму з проблеми забруднення середовища у зв'язку зі зростанням захворюваності населення [5].

Нині ідеї безперервної та наступної екологічної освіти і виховання широко впроваджуються у практику роботи загальноосвітніх навчальних закладів усього світу. Як показує аналіз історичних, педагогічних, спеціальних (фахових) літературних джерел, у деяких країнах цей процес сталий і має свою історію. Так, за кордоном спостерігається тенденція екологізації навчального середовища (стану шкільної будівлі, майданчиків навколо школи) з точки зору

його охорони. Значна увага приділяється проблемам збереження електроенергії, паперу, води. Однак в Україні цей напрям ще не набув належної підтримки та поширення. Виховання бережливості найчастіше розглядається з економічної точки зору, а не як засіб формування екологічного виховання особистості та відповідної культури суспільства. Очевидним є недосконалість навчальних програм (1 – 6-х класів), порушення наступності навчальних дисциплін і відсутність міждисциплінарних зв'язків.

Отже, розвиток світового і, зокрема європейського освітнього простору, об'єктивно вимагає від української школи адекватної реакції на процеси реформування загальної середньої освіти, що відбуваються у провідних країнах світу, а це – орієнтація на процеси наступності, диференціації, інтеграції, профілізації, екологізації, гуманізації, інформатизації [4], глобалізації змісту й комплексності методів навчально-виховного процесу. Тому перспективними напрямками подальших розвідок є розробка відповідного навчально- і науково-методичного забезпечення реалізації принципу наступності екологічного виховання учнів початкової й основної школи у процесі вивчення природничо-географічних дисциплін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волкова А.С. Екологічне виховання школярів. – К.: Знання, 1985. – 48 с.
2. Волошина Г.П. Стимулювання екологічної активності молодих школярів. – К.: ТОВ "Міжнародна фінансова агенція", 1998. – 98 с.
3. Іщенко Л. Наступність в екологічному вихованні // Початкова школа. – 1998. – №7. – С. 31 – 34.
4. Концепція національного виховання // Рідна школа. – 1995. – №6. – С. 18 – 25.
5. Костицька І.М. Проблеми екологічної освіти в педагогічній теорії і практиці шкіл України (1950 – 1990 рр.). Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ін-т педагогіки АПН України. – К., 1995. – 24 с.
6. Райков Б.Е. Пути и методы натуралистического провещения. – М.: АПН РСФСР, 1966. – 487 с.
7. Советский энциклопедический словарь / Под ред. А.М. Прохорова. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – 1600 с.
8. Червонецкий В.В. Екологічна освіта у розвинутих країнах Заходу // Рідна школа. – 1992. – №2. – С. 84-88.
9. Червонецкий В.В. Екологічна освіта учнів в школах країн Східної та Центральної Європи. – Донецьк: Юго-Восток, 1998. – 285 с.